

Kendine Ait Bir Roma, Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine

Cemal Kafadar

İstanbul, Metis Yayınları, 2017, 139 Sayfa, ISBN- 13: 978-605-316-088-5

Ali MIYNAT*

Arap kaynaklarında 'Rûm' ismi daha ziyade Bizanslıları ve Bizans İmparatorluğu'nu ifade etmek için kullanırken, Roma ve Bizans ayrımı o dönemde söz konusu olmadığı için Romalıları mı yoksa Bizanslıları mı kastettiği ancak metnin muhtevasından anlaşılabilir. 11. yüzyıldan itibaren Batı'ya ilerleyen Türkler ve başkaları yeni yerleştikleri coğrafyada kullanılan isimleri kullanmaya devam ettirmişler ya da bozarak kendilerine mâl etmişlerdir. Yeni gelenler yani Türkler kendilerini 'diyâr-ı Rûm' veya 'bilâd-ı Rûm'un hâkimi olarak görmüşler; bu coğrafyada yaşayanlar da kendilerini 'Rûmî' olarak nitelemekten çekinmemişlerdir. Ancak mezkûr terimlerin coğrafi sınırlarını belirlemek, kültürel olarak ne anlam ifade ettiğini anlamak tarihçilerin karşılaştığı en çetin sorunlardan biri olmuştur.

Bu yazıda hacim olarak küçük, ancak nitelik olarak mevzubahis konuyla ilgili fevkalade doyurucu ve ufuk açıcı değerlendirmeler sunan; yeni tartışmalar için anahtar olacak bir çalışmanın inceleme ve eleştirisini yapmaya çalışacağız. Çalışmamıza konu olan bu kitap, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1995) ve *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (Metis yayınları, İstanbul 2009) adlı çalışmalarıyla tanıdığımız, Harvard Üniversitesi Ortadoğu Tarihi Bölümü'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Cemal

---

* Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, alimiynat@hotmail.com

Kafadar tarafından kaleme alınan: "Kendine Ait Bir Roma, Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine" adlı eserdir.

Söz konusu kitap iki esas kısımdan müteşekkildir: Giriş (ss. 9-58) ve 'Kendine Ait Bir Roma' başlığı ile bir ana bölüm (ss. 59-139). Ana metin ilk olarak "A Rome of One's Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum" başlığıyla Harvard Üniversitesi tarafından yayınlanan ve İslâm sanatı ve mimarisi üzerine en prestijli dergilerden olan *Muqarnas*'ta 2007 yılında yayınlanmıştır.¹ Yazar bu metne geniş bir 'giriş' kısmı eklemiş ve bu bölümde özellikle 'millet', 'vatan', 'il', yurt, 'ulus' ve 'kavim' kavramları üzerinde durmuş, bunların zaman içerisinde nasıl farklı formlar aldığını ve değişik kavrayışlara maruz kaldığını örneklerle açıklamıştır.

'Vardı-yoktu', 'iyiydi-kötüydü' kesin yargılarıyla vatan ve millet gibi kavramların açıklanamayacağını (s. 17-18) vurgulayan yazar, son birkaç yüzyılda insan topluluklarının dil, din, yer (toprak, vatan) gibi belli başlı kimlik şekillendirici unsurlar açısından çok ciddi dönüşümler yaşadığı göz önünde bulundurulursa 'binlerce yıldır biz ...' türü tek-düze ve hamasî tarihî anlatıların pek de sağlam zemine oturmayacağını hususiyetle belirtmiştir. (s. 18)

Tarih içerisinde –ve çoğu zaman aynı devirde- vatan kelimesi farklı ölçeklerde ve esnekliklerde kullanıldığından dolayı, 'eskiden vatan deyince şu anlaşılırdı' tarzı yekpare genellemelerden kaçınılması gerektiği 'giriş' bölümünün diğer bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Yazar, bu iddiasını desteklemek ve mezkur kavramdaki semantik kayganlığı göstermek için, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında 'vatan' kavramının Namık Kemal, Şinasi ve Ahmet Cevdet Paşa gibi şair, edip, müverrih ve mütefekkirler tarafından farklı kullanımlarına yer vermiştir. Şinasi şiirinde "milletim nevi beşerdir [insanlar], vatanım ru-yi zemin [yeryüzü]", Ahmet Cevdet Paşa, 'Kozan Seferinin Mebâdisi' bahsinde "... ammâ bizde 'vatan' denilirse askerın köylerindeki meydanlar hâtırlarına gelir..." şeklinde indirgemeci bir tanım geliştirmiştir. Bunun üzerine Namık Kemal "Vatanı tayin eden madde birkaç bin mazlumun kanı veya birkaç rical-i devletin [devlet adamları] kalemiyle çizilmiş bir hatt-ı mevhumdan [hayali çizgi] ibaret değil midir?" sorusunu yönelte gereksinimi hissetmiştir. (s. 23-25) Yazarın verdiği bu örneklere ek olarak vatanın sınırlarını o meşhur şiirinde "Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Turan" diyerek Türklerin Orta Asya'daki en eski yurtlarını içine alan topraklara kadar genişleten Ziya Gökalp'i de burada anmak yerinde olacaktır.

'Vatan' kavramının kavrayışındaki bu esneklik, daha eski dönemlerde kabaca Türklerin devletini ya da yurtlarını ifade eden 'il' ifadesinde de bulmak mümkündür. Kitapta bu durum, Ahmed-i Dâ'i'nin Çengnâme'sinde, Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lugâti-t-Türk'ünde ve Hind padişahı Ekber için yazılan Ekbernâme'de söz konusu kavramın kullanım şekilleriyle açıklanmıştır. (ss.30-31)

'Giriş' bölümünde en çarpıcı bahislerden biri hiç kuşkusuz 'kimlik' üzerine yapılan değerlendirmedir. Yazar, kimliğe dair soruları (Biz kimiz?, Onlar kim?) büyük anlatılar üzerinden cevaplamaya çalışmak yerine, daha basit bir dille ve örneklerle açıklama yolunu seçmiştir. Kimliklerin ve kimliğe işaret eden unsurların esnekliğini göstermek için 'yoğurt' örneğini seçip, bir zamanlar yoğurdun, köylü, taşralı, kaba saba, rüstik çağrışımlar uyandırırken, bilhassa son yirmi-beş yıl içerisinde bu ürünün Batı dünyasında üretilir ve tüketilir olmasıyla sağlıklı beslenme, fitness ve kentli yaşamın vazgeçilmezi gibi yeni anlamlar kazanmış olduğu realitesine vurgu yapmıştır. (ss. 35-36)

Yazarın yine bu bölümde dillendirdiği bir terimi ikinci bir terimle açıklamaya dayalı bir alışkanlığın doğurduğu karışıklıklar, hiç kuşkusuz özellikle tarihçiler için çetrefilli bir durum olagelmıştır. Diyar-ı Rum'un coğrafi tanımını yaparken çağdaş tarihçilerin önemli bir kısmı, onu Anadolu ile örtüşürmektedir. Peki bu tanımlama doğru mudur ve her devirde onun sınırları aynı mıdır? Ortaçağ

¹ Cemal Kafadar, "A Rome of One's Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum", *Muqarnas*, (2017), cilt 24, ss. 7-25.

Arab coğrafyacısı Ebu'l-Fida (1273-1331)'nın Takvîmu'l Buldan adlı coğrafya eserinde 'bilad al-Rûm', bugün ki Anadolu'ya oldukça yakın bir şekilde tarif edilirken, (s. 46) bu kavramın 15. yüzyılın başlarından itibaren daha geniş bir anlam kazandığı aşikardır. Osmanlı döneminde 'şüerâ-yı Rûm' veya 'ulemâ-yı Rûm' kavramları bazen Balkanlarda doğmuş, büyümüş ve hatta Anadolu'ya ayak basmamış şair ve âlimler için kullanılmıştır. (s. 42) Böylelikle Fırat'tan Tuna'ya Anadolu ve Balkanları kapsayan bir coğrafya karşımıza çıkmaktadır.²

Bu noktadan hareketle yazar, kitabın ana metninde, Diyar-ı Rûm'un neresi olduğu, bugün ki Anadolu'yu mu ifade ettiği, kimlere Rûmî denildiği tartışmalarını vites yükselterek devam ettirmiştir. Günümüz tarihçileri tarafından sıklıkla kullanılan 'Selçuklu Anadolu'su' ifadesi Malazgirt Savaşı'ndan (1071) 1300'lerin başında Osmanlıların tarih sahnesinde aktif rol almaya başladığı dönem için kullanılmaktadır. Yazar kullanımı adet haline getirilen bu ifadenin tarihî sahilliğe aykırı olduğunu haklı olarak savunur. Şöyle ki bugün Anadolu olarak tanıdığımız bölgede 13. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar birçok Türkmen beyliği kurulmuş olup, özellikle Danişmendoğulları 1177 yılına kadar Selçuklularla bölgenin hâkimi olma iddiasıyla mücadele etmişlerdir. (ss. 63-66) Eserin müellifi 'Selçuklu Anadolu'su' ya da 'Türkler' ifadelerine alternatif olarak 'Türk-Müslüman Anadolu'su' ya da pek zarif görülmesi de 'Türkçe konuşan Müslümanlar' ifadelerini teklif etmektedir. (s. 70)

Bununla Birlikte yazar farklı araştırmacıların 'Rûm' ve 'Rûmî' kavramlarına odaklandığını belirtep, kültürel olduğu kadar fiziksel mekânı tanımlamak için kullanılan 'Rûm' ve 'diyar-ı Rûm' ifadesinin kavrayış açısından yaşadığı değişim ve dönüşümlerin tarihî serüvenini Arapça ve Farsça kaynaklar kullanarak detaylı bir şekilde tartışmıştır. (s. 73 vd.) Yine eserde verilen çok sayıda tarihî haritalar mevzubahis coğrafyanın yüzyıllar içinde nasıl tanımlandığını göstermesi için önemlidir.³

Ele aldığımız kitap, tek düze genellemelerden kaçınıp, resmin geneline bakarak, sorgulayıcı tavrıyla konu üzerinde yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalar üzerine çok şey koymaktadır. Bu çerçevede, günümüz tarihçilerinin yazılarını kaleme alırken coğrafi veya kültürel bölgeleri, ve kişileri ele alırken daha 'sahih' ve tarihî realiteye uyan kullanımlara yönelmesi gerektiğine dair yorumlar oldukça değerli ve ufuk açıcudur. Ancak yazarında eserinde belirttiği üzere bu konu yeni kaynak okumalarına ve çok daha analitik yorumlarla tartışılmaya muhtaçtır. Her devir için -belki yüzyıllar kendi içerisinde- 'Rûm' kavramının coğrafi sınırları, siyasî ve kültürel olarak ne ifade ettiği müstakil olarak çalışılmalıdır. Kabaca bir tasnif yaparsak, uzun-süreli Arap-Bizans mücadelesini ele alan ilk Arab-İslâm kaynaklarında, Türkler Anadolu'ya geldikten sonra, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında, İstanbul'un fethinden sonra, 19. ve 20. yüzyıllarda bu ifadenin kapsamı ne tür farklılıklar göstermekteydi?

Eserde zengin bir literatür bulunmasına karşın, sikkeler ve yapı kitabeleri üzerinde geçen 'diyar-ı Rûm' ya da 'bilâd-ı Rûm' ifadelerine yer verilmemiştir. Örneğin Danişmendli Melik Muhammed (528-537 / 1134-1143) Yunanca bastırıldığı sikkesinde kendisini *ὁ μέγας μελήκις πάσης ῥωμανίας* (*Bütün Romania [Rum] 'nın büyük meliki*) olarak görür;⁴ yine bir diğer Danişmendli meliki İmâdeddin Zünnûn (ö. 1175) yaklaşık 35 yıl kadar sonra bu sefer Arapça olarak 'bilâd-ı Rûm' üzerindeki hâkimiyet iddiasını şu ifadeyle gösterir:... *ملك بلاد الروم* (Bilâd-ı Rûm'un meliki).⁵ Mardin Artuklu

² Şunu da belirtmek gerekir ki, verilen örneklerle tezat bir durum olarak, Osmanlıların ilk döneminde, Amasya, Sivas ve Tokat'ı içine alan idarî bölge 'Eyâlet-i Rûm' olarak adlandırılmaktadır. (Casim Avcı, "Rum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 35, s. 222 (ss. 222-225) Böylelikle 'Rûm' ifadesi çok daha dar bir alana hapsedilmiştir.

³ Haritalar için bkz. el-İstahri (ss. 44-45), Atlas Maior – Natoliae quaeolim Asia Minor (s. 52), el-İdrisi (ss. 56-57), Ptolemy (s. 71), Caramanie – Anadolie – Roum (s. 77), Memâlik-i Anadolu, Memâlik-i Rumeli (s. 101), Tômar-ı Hümâyûn (s. 113), Atlas Catalan (ss. 114-115), Frà Mauro (ss. 116-117), Ortelius (ss. 118-119), Piri Reis (s. 120), Evangelinos Misailidis (s. 132).

⁴ Estelle J. Whelan, "A Contribution to Danishmendid History: The Figured Copper Coins" *American Numismatic Society Magazine (ANSM)* 25, 1980, s. 139; Gilles Hennequin, *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1985, no. 1940, pl. XLVIII.

⁵ Whelan 1980: s. 155, Type C, pl. 17, 10.

meliki Nâsıreddin Mahmûd (597-619 / 1200-1222) ise Diyarbakır surlarında bulunan Yedi Kardeş burcundaki kitabesinde kendisini Diyâr-ı Rûm'un sultanı olarak görür: *سلطان ديار بكر و الروم و الأرمن ملك الأمرا* (melik el-Umerâ Diyâr-ı Bekr, Rûm ve Ermen'in Sultanı).⁶ Sayısını artırabileceğimiz bu örnekler, konuya farklı bir perspektiften bakma imkânı tanıyacaktır. Dahası bu yazıtlardaki 'diyâr-ı Rûm' ve 'bilâd-ı Rûm' ifadelerinin nereleri kastettiği sorusunun cevabı müstakil bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, bu yönde yapılacak bir çalışma incelediğimiz kitabın eksik bıraktığı kısımları bir nebze de olsa dolduracaktır.

---

⁶ Max Van Berchem,– Josef Strzygowski, *Amida*, Hiedelberg 1910, s. 92, no. 30; *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, X (1939), s. 30-31, no: 3643.